

din Ahmed el-Himsî'den ferâiz okudu, Şeref b. Emîrâ'dan hüsn-i hat öğrendi. 850 (1446) yılında hacca gitti. Bir müddet Dimaşk ve Kahire kadılığına niyâbet eden İbn Arabşah, 18 Receb 884'te (5 Ekim 1479) Dimaşk kadılığına getirildiyse de ertesi yılın şevvalinde bu görevden alındı. Daha sonra Kahire'ye giderek (886/1481) Sargatmışiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri vermeye başladı. Bu görevini ömrünün sonuna kadar sürdüren İbn Arabşah 15 Receb 901 (30 Mart 1496) tarihinde vefat etti.

Eserleri. İbn Arabşah'ın çoğu günümüze intikal etmemiş olan başlıca eserleri şunlardır: *Mürşidü'n-nâsik li-edâ'i'l-menâsik* (hacla ilgili yaklaşık 1200 beyitlik manzum bir eserdir); *Lâmiyye fi't-tevhîd (Tenzihü'l-muvahhid)*; *Şürbü riyâzi't-ta'bid zülâli müzni't-tevhîd* (tevhid ilmine dair manzum bir eserdir); *Şifâ'ü'l-kelîm bi-medhi'n-nebiyyi'l-kerîm* (bediyye türünde bir eserdir); *Eşrefü'l-ensâb nesebü'efdalî'l-enbiyâ'* ve *d'zamî'l-aḥbâb* (888 [1483] yılında kaleme alınan elli beyitlik bir recezdir); *Eşrefü'r-resâ'il ve azrafü'l-mesâ'il* (müellifin 892'de [1487] hazırladığı bir recez olup Hz. Peygamber'in hanımları, çocukları ve akrabalarına dairdir); *Risâletü'l-encâb fi zikri'l-hilâfe li-efdalî'l-aḥḥâb* (Hulefâ-yi Râşidîn'le ilgili bir recezdir); *el-Cevheretü'l-vaḍiyye tahmîsü'l-kaşideti's-Şerifiyyeti'l-'Aleviyye* (Zilkade 900'de [Ağustos 1495] tamamlanan bir eser olup *Münâcâtü 'Alî* olarak da bilinen eserin tahmîsidir); *Vaşıyye* (tasavvufî bir eserdir); *Keşfü'l-kürüb zikru evliyâ'illâhi 'allâmi'l-ğuyûb* (tasavvufa dair olup kısmen manzumdur); *Letâ'ifü'l-hikem*; *Tercemetü vâlidihî şâhibi Fâkihietü'l-hulefâ'* (Brockelmann'ın bu şekilde kaydettiği risâle babasının biyografisini ihtiva eder); *el-Burhânü'l-fâriḥ li-kavli'l-mu'âriḥ* (müellifin, dönemin Kahire Kadısı İbnü'l-Mağribî el-Gazzî'nin bir meseledeki görüşüne reddiye olarak kaleme aldığı bir risâledir; Âtîf Efendi Ktp., nr. 838).

Müellifin ayrıca *Tahrîru tenkihi'l-be-yân fi takrîri tavzihi mesâ'ili ḥâmisi'l-erkân*, *el-İrsâdü'l-müfid li-hâliḥi't-tevhîd (el-İrşâd fi'l-tikâd)*, *el-Celâliyyetü'l-'uzmâ fi't-tevhîd ve'l-esnâ*, *Tazarru'u'l-'abdi'z-zelîl li-rabbihî'l-mevle'l-celîl*, *Ravzatü'r-râ'iz fi 'ilmi'l-ferâ'iz*, *Müfericü's-şidde*, *Nûniyye fi't-tevhîd* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 22-23; *Suppl.*, II, 13; Sezgin, II, 281; *DMBİ*, IV, 220), *el-Minaḥu'l-*

mu'azzama fi nazmi'l-mesâ'ili'l-Muḥaddime, *Delâ'ilü'l-inşâf nazmü mesâ'ili tarîkati'l-hilâf*, *el-Cevheretü'l-münâḥḥad fi 'ilmi'l-Halîl bin Ahmed*, *Kitâbü't-Ta'bir* gibi eserleri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi'*, V, 97-98; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 641, 645; Temîmî, *el-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 407-408; Gazzî, *el-Kevâkıbü's-sâ'ire*, I, 257-258; *Keşfü'z-zunûn*, I, 67, 620, 759, 925; II, 1056, 1405, 1796; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 5; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 640; Brockelmann, *GAL*, II, 22-23; *Suppl.*, II, 13; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 331; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 219-220; a.m.f., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 453; Sezgin, *GAS*, II, 281; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 133; İ. Kafesoğlu, "İbn Arabşah", *İA*, V/2, s. 701; J. Pedersen, "İbn 'Arabşah", *EP* (İng.), III, 711-712; Muhammed Hâdî Müezzîn Câmî, "İbn 'Arabşah", *DMBİ*, IV, 220-221.

CENGİZ KALLEK

İBN ARAFE

(ابن عرفة)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
b. Arafe el-Vergammî et-Tûnisî
(ö. 803/1401)

Mâlikî fakihî.

27 Receb 716 (15 Ekim 1316) tarihinde Tunus şehrinde doğdu. Araplaşmış Berberî kabilesi Vergamme'ye mensuptur. İlk eğitimini babasından ve Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Ensârî'den aldı. Daha sonra Tunus Kadısı İbn Abdüsse-lâm el-Hewârî'den tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkıh, muhaddis Vâdiâşî'den hadis, Ebû Abdullah Muhammed el-Âbüllî ve Ebû Abdullah İbnü'l-Habbâb'dan akil ilimlere okudu. Ayrıca İbn Selâme, İbn Hârûn el-Kinânî, Ömer b. Kaddâh, İbnü'l-Cebbâb, İbn Enderâs gibi âlimlerden İslâmî ilimlerle nahiv, beyân, mantık, aritmetik ve tıp gibi alanlarda öğrenim gördü. İlim tahsili için Tilimsân ve Trablus şehirlerine gitti.

İbn Arafe fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, kırat, hadis ve kelâm sahalarındaki bilgisiy-le, VIII. (XIV.) yüzyılın ortalarında baş gösteren veba salgınında hayatlarını kaybeden İbn Abdüsse-lâm, Vâdiâşî ve İbnü'l-Habbâb gibi ilim adamlarının bıraktığı boşluğu doldurdu. 750 (1349) yılında Zeytûne Camii'nin imamlığına ve 772'de (1370) hatipliğine getirildi; bir yıl sonra da başmüftülükle görevlendirildi. 792 (1390) yılında hacca gitti. Hac yolculuğu sırasın-

da bir süre kaldığı Mısır'da Sultan Berkuk'la görüştü.

Kendisine yapılan kadılık görevi tekliflerini geri çeviren İbn Arafe, başta Zeytûne Camii ve Tevfik Medresesi olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarında özellikle tefsir ve fıkıh dersleri verdi; şöhreti Tunus dışında da yayılınca çeşitli bölgelerden birçok kişi fetva sormak ve ders almak üzere yanına gelmeye başladı. İbnü'l-Cezerî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Nâcî, Mecârî, Burzûlî, Ebû Hâmid İbn Zahîre, Übbî, İbn Merzûk el-Hafîd, Burhâneddin İbn Ferhûn ve İbn Kunfûz onun en tanınmış talebeleridir. İbn Arafe 24 Cemâziyelâhir 803 (9 Şubat 1401) tarihinde Tunus'ta vefat etti ve Cîlâz Kabristanı'nda Şerîf Hüseyin Türbesi yakınlarında defnedildi.

Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebinin önde gelen simalarından olan ve fetvaları, eserleri, talebeleri vasıtasıyla İslâm dünyasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İslâmî tefekkürün gelişmesine önemli katkısı bulunan İbn Arafe itikadî konularda Eş'ariyye'nin görüşlerini savunurdu. Zühd ve takvâ sahibi bir insan olup namaz ve ders halkası dışında halk içinde pek görünmezdi. Zaman zaman devlet görevlerine yapılan tayinler ve bazı ilmî meselelerle ilgili olarak görüşlerine başvurulması için aldığı davetler dışında devlet adamlarıyla da görüşmezdi. Hayır işleri ve köle âzadı için vakıflar kurmuş, başta talebeleri olmak üzere birçok kişiye maddî destek sağlamıştır.

Eserleri. 1. *el-Muḥtaşar fi'l-fıkh (el-Muḥtaşarü'l-kebir, el-Muḥtaşarü'l-fıkhî)*. Mâlikî fıkhına dair olup İbn Arafe'nin şöhretini sağlayan en önemli eseridir. Beş büyük ciltten meydana gelen ve 772-786 (1370-1384) yılları arasında telif edilen eserin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Fas, Karaviyyîn Ktp., nr. 375, 376, 377; Merakeş, Hizânetü İbn Yûsuf, nr. 835-839). Eserin hacla ilgili bölümü Sa'd Gurâb tarafından neşre hazırlanmıştır. 2. *Ḥudûdü İbn 'Arafe (Kitâbü'l-Ḥudûd, el-Ḥudûdü'l-fıkhîyye)*. *el-Muḥtaşar*'daki fıkhî terimlere ait tariflerin derlenmesiyle meydana gelmiştir. Muhammed b. Kâsım er-Rassâ' tarafından yazılan *el-Hidâyetü'l-kâfiyyetü's-şâfiyye li-beyâni ḥakâ'iki İbn 'Arafeti'l-vâfiyye* adlı şerhiyle birlikte yayımlanmıştır (Fas 1316; Tunus 1350/1931; Muhammediye 1412/1992; nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân, Beyrut 1993). Serkis ve Brockelmann eseri Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî'ye nisbet etmiş-

lerdir (*Mu'cem*, I, 876; *GAL Suppl.*, II, 737). 3. *el-Muhtaşar fi usûli'l-fıkh*. Müellifin, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtaşar*'ını tamamlamak amacıyla ve bilhassa Âmidî'nin *el-İhkâm*'ından istifadeyle kaleme aldığı yaklaşık 500 sayfalık bir eser olup 799 (1397) yılında tamamlanmıştır. 4. *Muhtaşarü'l-Havfî fi'l-ferâ'iz*. Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Halef el-Havfî'nin *el-Ferâ'iz*'inin yer yer ihtisar ve şerhedildiği bir eserdir. 5. *el-Muhtaşarü's-şâmil fi usûli'd-dîn (el-Muhtaşar fi't-tevhîd, Muhtaşar fi 'ilmi'l-kelâm)*. Beyzâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr*'ının tertibiyle kelâm meselelerinin ele alındığı eser 27 Ramazan 789 (11 Ekim 1387) tarihinde tamamlanmıştır (Fas, Karaviyyîn Ktp., nr. 742; Tunus, el-Mektebetü'l-vatanîyye, nr. 7895, 9498, 16509; eserin muhteva ve metoduyla ilgili bir değerlendirme için bk. Abdülmecîd Ömer en-Neccâr, s. 46-61). Kitabın imâmete dair son kısmını Sa'd Gurâb neşretmiştir (*Havliyyâtü'l-Câmî'ati't-Tûnisîyye*, sy. 12 [Tunus 1975], s. 177-234). 6. *el-Muhtaşar fi'l-manıkk*. 789 (1387) yılından önce tamamlanmış olup hacminin küçüklüğüne rağmen mantıka ilgili çeşitli kurallar ve faydalı bilgiler ihtiva eden önemli bir eserdir. Sa'd Gurâb tarafından Huncî'nin aynı konudaki *el-Cüme'lî* ile beraber *Risâletân fi'l-manıkk* adıyla yayımlanmıştır (Tunus 1976). 7. *Tefsîru İbn 'Arafe*. Müellifin tefsirle ilgili derslerinde talebeleri tarafından tutulan bazı notlardan ibarettir. Bunlardan en meşhuru Ebû Abdullah el-Übbî'ninki olup bir bölümünü Muhammed el-Mennâi Tunus'ta el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şerfa ve usûli'd-dîn'de doktora tezi olarak hazırlayıp neşretmiştir (Tunus 1987, 1990). Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Besîlî'nin rivayetinin çeşitli bölümleri ise Tunus'ta Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ülûmî'l-insânîyye'de Muhammed el-Ahvel (1983) ve Ahmed el-Buhârî eş-Şüteyvî (1987) tarafından lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (İbn Arafе'nin yazma eserleri için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 480; II, 319; *Suppl.*, II, 347).

Sa'd Gurâb, İbn Arafе'nin fetvalarını kendi eserlerinden ve özellikle Burzülî'nin *en-Nevâzil*'i ve Venşerîsî'nin *el-Mi'yâr*'ı gibi talebelerine ait koleksiyonlardan derleyerek neşre hazırlamıştır. Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-Mebisûṭ fi'l-fıkh*, *Naẓmü Tekmîleti'l-Kaşid (Kaşid)*, *Manzûme fi kırâ'ati Ya'qûb*, *Tüsâ'îyyât fi'l-hadis*, *Uşâriyyât fi'l-hadis*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Mehâsin el-Heşeynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabi*, Haydarâbâd 1376/1956 → Beyrut, ts. (Dâru lhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 193; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhêb*, II, 331-333; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 243; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, IV, 336-338; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 379-380; Mücârî, *Bernâmec* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1982, s. 138-147; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfus ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, II, 127-128; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 240-242; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, 229-230; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, II, 235-237; Bedreddin el-Karâfî, *Teşîhu'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvî), Beyrut 1403/1983, s. 251-255; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, II, 280-283; Ahmed Bâbâ et-Tinbükî, *Neylû'l-İbtihâc*, Trablus 1398/1989, II, 463-471; *Keşfü'z-zunûn*, I, 403, 438-439; II, 1140, 1246, 1582, 1626, 1867; *el-Hulelî's-sündüsiyye*, I, 561-577; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, III, 332; Şevkânî, *el-Bedrü'l-ḥâlî*, II, 255-256; Pertsch, *Gotha*, II, 338; Serkis, *Mu'cem*, I, 876; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 227; Brockelmann, *GAL*, I, 480; II, 319; *Suppl.*, II, 347, 737; Herâvî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 249-250; Maḥfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîn*, III, 363-371; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü maḥtûṭâti Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1403/1983, I, 369-372, 442, 455; II, 372-373; Abdülmecîd Ömer en-Neccâr, *Füşûl fi'l-fikri'l-İslâmî bi'l-Mağrib*, Beyrut 1992, s. 36-63, 107-139; Saâd Ghrab, *Ibn Arafâ et le Malikisme au VIIIe/XIVe siècle*, Tunus 1992-93, I-II; a.mlf., *İbn 'Arafâ ve'l-menze'u'l-aḳlî*, Tunus 1993; Sıddîk b. Arabî, *Fihrisü maḥtûṭâti Hizâneti İbn Yûsuf bi-Merrâkûş*, Beyrut 1414/1994, s. 235-236; R. H. İdris, "İbn 'Arafâ", *EF* (Fr.), III, 734; Ali Refîf, "İbn 'Arafâ", *DMB*, IV, 284-285.

SA'D GURÂB

İBN ARDÛN

(ابن عرضون)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf ez-Zecelî (ö. 992/1584)

Mâlikî fakîhi.

Tahminen 948'de (1541) Fas'ta Şeşâven şehrinin 60 km. doğusundaki Edeldâl köyünde doğdu. Gumâre kabilesinin kollarından Benî Zecel'e mensuptur. Vattâsiler ve özellikle Sa'dîler döneminde yetiştiği âlimlerle meşhur olan Benî Ardûn ailesinin en tanınmış simalarındandır. Nahiv, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, tefsir ve matematiğe dair ilk bilgileri bölgenin ileri gelen âlimlerinden olan babasından, amcası Ebû Hafs İbn Ardûn'dan ve Abdullah b. Muhammed el-Hebtî ile Ebü'r-Rebî Süleyman el-Meveli'den aldı. Daha sonra tahsil için Fas'a gitti. Burada aralarında Rıdvân b. Abdullah el-Cenevî, Kassâr el-Kaysî diye meşhur Muhammed b. Kâsım,

Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed es-Serrâc ve Ahmed b. Ali el-Mencûr'un da yer aldığı âlimlerden fıkıh, Arap dili, tasavvuf, tefsir, hadis, kelâm, usul, matematik, mantık, astronomi ve tıp tahsil etti. Ardından memleketine dönerek öğretim ve fetva ile meşgul oldu. Yetiştirdiği öğrenciler arasında oğlu Ebû Abdullah Muhammed, Ebû Sâlim İbrâhim el-Cellâlî ve Mûsâ b. Ali el-Vezzânî sayılabilir. Yaklaşık on yıl süreyle Şeşâven'de kadılık ve başkadılık görevlerinde bulunan İbn Ardûn 10 Receb 992 (18 Temmuz 1584) tarihinde vefat etti. Bazı kaynaklarda Fas'ta öldüğü kaydediliyorsa da memleketinde vefat ettiğine dair bilgiler gerçeğe daha yakın olmalıdır (Ömer b. Abdülkerîm el-Cîdî, s. 104).

Mezhep taassubuna ve bid'atlara karşı olan İbn Ardûn döneminin ileri gelen âlimleriyle fikrî tartışmalar yapmış ve zaman zaman mensubu olduğu Mâlikî mezhebi imamlarının görüşlerine aykırı fetvalar vermiştir (bazı örnekler için bk. *a.g.e.*, s. 157-162). Onun dikkat çeken fetvalarından biri evde, bağ ve tarlada kocası ile birlikte çalışan kadınların elde edilen servete ortak olmalarına dairdir (Abdülkâdir el-Âfiye, s. 222-223; Ömer b. Abdülkerîm el-Cîdî, s. 193 vd.). İbn Ardûn'un önemli hizmetlerinden biri de Şeşâven ve civarındaki vakıfları tesbit ettirip resmî defterlere kaydettirmesidir; Kuzey Afrika'da bu uygulamayı onun başlattığı söylenmektedir (Ömer b. Abdülkerîm el-Cîdî, s. 186). Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr İbn Ardûn'a saygı gösterir, birçok konuda görüşüne başvururdu.

Eserleri. 1. *el-Lâ'îk li-mu'allimi'l-vesğâ'ik*. Daha çok yargılama hukukuyla ilgili olup noterlik kurumuna (ilmü'l-vesâik) dair hükümleri ihtiva etmektedir. On bölümden meydana gelen eserde noterliğin hükmü ve değeri, noterde aranacak vasıflar üzerinde durulmakta ve belli başlı akid türlerine yer verilmektedir (Fas 1316; I-II, Tıtvân 1355/1936). 2. *Muḳni'u'l-muhtâc fi âdâbi'l-vezvâc. Münyetü'l-muhtâc fi âdâbi'l-vezvâc* adıyla da anılan (Brockelmann, II, 693) ve üç bölümden oluşan eserde evliliğin önemi, eşlerde bulunması gereken nitelikler, düğün töreni, evlilik hayatı ve çocuk eğitimiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Bazı nüshaları günümüze ulaşan eser (el-Hizânetü'l-melekiyye [Rabat], nr. 449, 3100, 4659; el-Hizânetü'l-âmmе [Rabat], nr. 1026) müellifi tarafından *Muhtaşarü'l-Muḳni'* (*Âdâbü'z-zevâc ve terbiyetü'l-vildân*) adıyla ihtisar edilmiştir (Fas 1319).